

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИДА АХБОРОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИАТЛАРИНИ АНИҚЛАШ

Ахралова Дилафруз Икром Қизи
“British School” НТМ Кадрлар бўлими бошлиғи.

Замонавий жамият ривожининг муҳим эҳтиёжларидан бири инсоният ва ҳар бир инсоннинг тақдири билан бевосита алоқадор маданият ҳодисасининг мазмуни ва функцияларини замонавий тарзда тушуниш билан боғлиқдир. Айнан ижтимоийлашув жараёнида умуминсоний қадриятлар, хулқ-атвор меъёрлари ва қоидалари, бой маданий меросни ўзлаштириш орқали ўқувчиларнинг ўзлигини англашига эришилади. Ўз-ўзини ривожлантиришга қодир ўқувчи шахсини шакллантириш, уни миллий маданият билан таништириш таълим ва тарбия орқали амалга оширилади.

Педагогик луғат ва энциклопедияларда маданият ва шахс тарбиясининг алоқадорлиги алоҳида қайд этиб ўтилган. В.М.Полонский томонидан яратилган «Таълим ва педагогика бўйича луғат»да маданият тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: «Маданият – жамият ва кишиларнинг ҳаёти ва фаолиятини ташкил этиш турлари ва шакллари, инсон фаолиятининг моддий ва маънавий натижалари, дунёқарашда намоён бўладиган салоҳияти ва қобилиятлари, инсоннинг интеллектуал, ахлоқий, эстетик ривожланиши, унинг бошқа кишилар ва табиат билан мулоқоти усуллари ва шаклларининг ривожланиш даражаси».

Педагог олима Ойниса Мусурмонованинг таъкидлашича эса, «Маданият жамият тараққиёти даражасини характерловчи, ижтимоий-тарихий амалиёт жараёнида мужассам бўладиган тизим бўлиб, шахснинг ижтимоий ва маънавий мазмунини ташкил этади. Бундан маданият шахс ва унинг фаолияти ўртасидаги ўзаро таъсирга доир қонуниятлар, шу жумладан, шахс ва жамиятнинг борлиққа бўлган маданий муносабатларининг пайдо бўлиши, ривожланиши, шахснинг талаби, қизиқиши, хоҳишига мос равишда унинг маданий фаолиятини ташкил қилиш йўллари, маънавий маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари тизими, шахснинг маънавий ривожланиши ва маънавий маданиятини шакллантириш қонуниятлари мажмуидан иборат».

Юқоридаги таърифлардан маълум бўладики, «Маданият моддий ва маънавий ишлаб чиқариш, ижтимоий ва ўзаро муносабатлар, сиёсат, оила, ахлоқ, ҳуқуқ, таълим, тарбия, ижод, илм-фан, хизмат кўрсатиш, турмуш тарзи кабилар билан бирга ривожланади, жамиятнинг тараққиёт даражасини акс эттиради.

Маданият инсон фаолиятининг ҳам маҳсули, ҳам сифат кўрсаткичидир. Шу билан бирга, инсоннинг ўзи ҳам, пировард натижада маданият маҳсулидир.

Хатто айтиш мумкинки, маданий муҳит қандай бўлса, инсон ҳам шундай тарзда шаклланади». Академик Д.С.Лихачевнинг фикрича, «маданиятли инсон – бу кўп нарсани тушунадиган, бинобарин, бошқаларга интиладиган, уларнинг маънавий ҳаётини «кашф этувчи» турли давр ва халқларнинг санъат асарларини ўзлаштирган шахс». Маданиятли инсоннинг муҳим фарқли жиҳати шундаки, деб таъкидлайди Д.С.Лихачев, у тажовузкорликдан, шубҳали ҳаракатлардан, шахсий норасоликлар мажмуидан ҳоли бўлади. Ана шундай инсонни умумий ўрта таълим мактаби шакллантириши зарур.

Ана шу тариқа, «маданият» тушунчаси мазмуни тўғридан тўғри шахслик сифати билан алоқадор бўлиб, XX аср охири – XXI аср бошларида замонавий тарбия ва педагогик жараёнда мазкур категориянинг роли янада ошганлигини кўриш мумкин. Умумий ўрта таълим мактабининг муҳим вазифаси таълим-тарбияга доир меъёрий ҳужжатлар, замонавий педагогик тадқиқотлар ва тарбия концепцияларида аниқ белгилаб қўйилганидек, ўсиб келаётган авлодда умуммаданий компетенцияни шакллантиришдан иборатдир.

«Умуммаданий компетенция»га турли-туман таърифлар берилган. Масалан, Г.К.Селевконинг таъкидлашича, умуммаданий компетенция – индивиднинг ижтимоий ва маданий муҳитга йўналтиришга имкон берувчи билим, малака ва ижтимоий тажриба унсурлари йиғиндиси. Л.Л.Супрунова умуммаданий компетенцияни «ўқувчиларда интеллектуал, маданий, ахлоқий ва жисмоний ўз-ўзини ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш қобилияти» сифатида талқин қилади. Қўйилган мақсадга эришишдаги қатъийлик, тўпланган тажрибани танқидий мушоҳада қилиш, шунингдек, толерантлик, ижтимоий мослашувга қобилиятлилик, мустақил ва жамоада ишлаш кўникмаси «умуммаданий компетенция»нинг асосий тушунчаларини ташкил этади.

С.Л.Троянская «умуммаданий компетенция» тушунчасини чуқур таҳлил этиш асосида «умуммаданий компетенция маданий муҳитни ўзлаштириш тажрибаси, таълим олганлик даражаси, тарбияланганлик ва ривожланиш, билиш, дунёқарашга оид, ҳаётий, касбий тавсифдаги муаммоларни ҳал этишни баҳолаш мезони сифатида маданий эталонлардан фойдаланишга йўналтирилган шахснинг интегратив қобилияти», деган хулосага келади.

С.Л.Троянская юқори синф ўқувчиларида умуммаданий компетенцияни ривожлантириш жараёнини ташкил этиш ва назорат қилиш билан боғлиқликда унинг қуйидаги компонентларини ажратиб кўрсатади: ўқувчиларнинг маданиятни тушуниши ва ўзлаштириши, инсоннинг муаммони тушуниш ва уни ҳал этиш асосида билимларни эгаллаш қобилиятини амалга оширишни кафолатловчи когнитив компонент; кишилар билан маънавий-ахлоқий ўзаро биргаликдаги ҳаракат жараёнида қадриятларни узатиш воситаси сифатида

инсоннинг маданият билан мулоқотга киришишини белгилаб берувчи қадриятга йўналтирилганлик компоненти; маданий фаолият, мулоқот кўникмалари ривожланадиган коммуникатив-фаолиятга доир компонент .

Жак Делор таълим бўйича халқаро комиссиянинг «Таълим: сирли марварид» деб номланган маърузасида педагогик йўналишнинг тўрт асосий жиҳатини ажратиб кўрсатар экан, компетенция «турли-туман кўплаб вазиятлар билан ва гуруҳий ишлаш имкониятини беради» , деган фикрни алоҳида таъкидлаб ўтади.

Юқоридаги фикрлар асосида умуммаданий компетенция билишга қизиқиш, маънавий-ахлоқий эътиқод ва тасаввурлар, воқеликни ўзлаштириш ва қайта яратиш бўйича маданий фаолиятга тайёрликни шакллантиришни талаб этувчи умуминсоний қадриятлар билан бевосита алоқадор эканлиги ҳақидаги хулосага келиш мумкин. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида умуммаданий компетенцияни ривожлантиришга йўналтирилган тарбия жараёни ўз навбатида технологик ёндашувга асосланиши лозим.

Тарбияга технологик ёндашув – тарбия натижаларига асосланиб, тарбиянинг мақсад ва вазифаларини ойдинлаштириш, тарбия жараёнининг ҳар бир босқичини алоҳида-алоҳида лойиҳалаш, тарбиянинг шакл, метод ва воситаларини аниқ белгилаб олишга қаратилган тизимли жараён.

Технологик ёндашув имконияти тарбия жараёнининг ўзида унинг кўп омиллилиги – турли-туман омиллар таъсирига учраши, натижаларнинг тезда намоён бўлмаслиги, тарбиячи фаолиятининг (бевосита ёки билвосита) йўналтирилганлиги, кўп босқичлилик билан боғлиқ равишда мужассамдир. Кўп босқичлилик ўқувчининг у ёки бу сифат ҳақида тасаввур даражасидан тушунчага ва кейинроқ ўзлаштирилганларига мувофиқ ҳаракат қилиш кўникмасини шакллантириш ҳамда тўғри хулқ-атвор одатларини шакллантиришга ўтиш билан тавсифланади. Шунга асосан В.С.Селиванов тарбия жараёни, унинг босқичлари кетма-кетлиги мураккаб ўзига хосликка эга эканлиги ҳақидаги хулосага келади . Тарбия, шахс сифатларини шакллантириш эмоционал йўналганлик, хулқнинг маълум шаклига ижодий муносабат уйғотишдан бошланади. Иккинчи босқич ҳаракатни тўғри бажариш малакасини, яъни тўғри хатти-ҳаракат қилишни машқ қилиш саналади. Кейинчалик ҳаракатни унга ижобий муносабат билан кўп марта бажариш давомида оқилона хулқ-атворга одатлантирилади. Тушунчани ўзлаштириш (шакллантириш) – тарбия жараёнининг кейинги босқичи. Ўзлаштирилган тушунчалар асосида ижтимоий хулқ тажрибаси ташкил қилинади. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида умуммаданий компетенцияни ривожлантиришда синфдан ташқари машғулотлар учун тарбиявий вазиятлар технологиясини қўллаш яхши самара беради. Тарбиявий вазиятлар технологияси деганда, ахлоқий вазиятларни уни ҳал этиш йўллари

асослаш асосида мустақил мушоҳада қилиш; маълум бир кетма-кетлик, педагогик жараёни мунтазам назорат қилиб бориш ва коррекциялаш асосида, педагог томонидан қўлланиладиган хилма-хил метод ва усуллар ёрдамида ўқувчиларда маданий хулқ-атвор кўникмаларини шакллантиришга имкон берувчи мақсадга йўналтирилган тарзда ташкил этиладиган муаммо ва ечимлар тизими тушунилади. Н.М.Боритко таъкидлаб ўтганидек, «тарбиявий вазият ўқувчининг нима яхши-ю, нима ёмон, энг асосий нима, нимага интилиш кераклигини англашини рағбатлайдиган шарт-шароитларни махсус ташкил этиш тизимидир». Умуммаданий компетенцияни ривожлантириш бўйича ўқувчилар билан синфдан ташқари ишлар жараёнида қўлланиладиган тарбиявий вазиятлар технологиясини моделлаштириш педагогик жараён иштирокчиларининг субъектив таркиби, фаолиятнинг мақсадга йўналганлиги, мазмунли (умуммаданий компетенциянинг тузилмаси ва педагогик шарт-шароитлар, ёндашувлар, шакл ва воситалар) ва натижавий компонентларни ҳисобга олишни талаб этади. Мазкур модел чизма кўринишида акс эттирилган.

Ўқувчиларда умуммаданий компетенцияни ривожлантиришнинг мазкур тарбиявий вазиятлар технологиясининг тизимли-тузилмасини ташкил этиш умуммаданий компетенциянинг когнитив, шахсий-мотивацион ва фаолиятга йўналтирилган компонентлари билан боғлиқ вазиятларни режалаштиришни талаб этади.

Фойдаланилган адабётлар.

1. Абу Наср Форобий. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр.
2. Абу Райхан Беруни. Минералогия: собрание сведений для познания драгоценностей.
3. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. Т-8. Хамса: Фарҳод ва Ширин.
4. Алишер Навоий. Танланган асарлар. 9-жилд.
5. Алишер Навоий. Шоҳбайтлар.